

GONDOLATOK AZ ÉLEKTRÁRÓL

Ha Euripidész láthatta volna!

Ne nevéssenek ki. Természetes, hogy ez jut legelőször eszembe, amikor a mai görögöknek ezt a — hadd mondjam ki rögtön előljáróban — csodálatos filmalkotását továbbzsongatom magamban. A maga idejében Euripidész is *mai*, vagyis az akkori jelenben élő, görög volt. A mítosz, Elektra mítosza, tőle is távoli múltban fényeskedett, és hozzá is sok, az ő munkáját megelőző remekművű műalkotáson keresztül, azok erejével is, sugárzott. Mint hozzánk, immár két és félezer éve az ő drámájából.

Elektra a Tróját ostromló Agamemnón fővezér leánya. Nem tudja elviselni, hogy a háborúból győztesen hazatért apját anyja, Klütaimnésztra és anyja szeretője, Aigiszthoz meggyilkolták és neki a gyilkosokkal kell egy fedél alatt laknia. Csak a bosszú gondolata élte, hazavárja másutt nevelkedett öccsét, Oresztészt, és mikor megjön, segíti a büntetés végrehajtásában.

Elektra drámájából Euripidész is azt ragadta meg, ami e történetből az ő kora és az ő személye számára a legtöbbet mondta; s úgy adta tovább, hogy a maga erejét, kétségeinek, meggyőződésének erejét hozzá-tette.

Ezt teszik ennek a filmnek megalkotói is. Azzal a különbséggel, hogy ők aprólékos megúgondolással és határtalan természetességgel éppen az Euripidész-teremtette történet-változathoz simulnak. Vagyis Euripidész elképzelésén túl már nem másítják meg a történet menetét, még a maga leghatékonyabb tanúlsága irányában sem. Pedig megtehették. Hiszen az Euripidész-tragédia nemcsak alapja ennek a filmnek, hanem bizonyos tekintetben elődje is. Nem úgy, mint Aiszkhülosz Oreszteiá-jának középső része és Szophoklész Elektrája volt elődje az Euripidész-darabnak. Inkább úgy, ahogyan Agamemnón családjának az Odüsszeiában és általában az eposzokban elmondott története, elmondásának mikéntje volt elődje mindhármuk művének, és egészében az akkori új műfajnak, a tra-

gédiának. A ránk maradt nagy tragédiák egyike sem tapadt szorosan e történet homéroszi változatához. Az új műfaj törvényei a történeten is igazítottak. E merőben új műfajban, a filmalkotásban előadott Elektra-történetnek lepergetői tehát megtehetették volna, hogy a történetet módosítják. Megtehetették volna, ha szükségük lett volna rá. De nem volt, mert nem lehetett. Euripidész e drámájában az Agamemnón-család vérgőzös történetét annyira végképp a jövőbe sugárzóan, a tragikus bosszútól a tragikus szeretetig érően mondogatta el, hogy alaptörténetét sem lehetne, sem ma, sem holnap modernebbül megszerkeszteni. Az első dicséret tehát Euripidészt illeti.

A második — és semmivel sem kisebb! — e film költőit.

Azoknak kell neveznem őket, az író-rendezőt, az operatort, a zeneszerzőt, de még a szereplőket is, akik oly méltóságteljes gyöngédséggel, oly lírai telítettséggel és fegyelemmel teremtettkék újra és bontakoztatták teljessé a remekművet.

Az első ránk maradt feldolgozásban, Aiszkhüloszében, Agamemnónt a két cinkos a fürdőkádban öli meg, hálót borítva rá, hogy védekezni ne tudjon. A film ezt az Aiszkhüloszból ismeretes jelenetet adja előjátékkul, némán, de beszédesen. Mindenekelőtt a gyilkosokat mutatja meg, Klütaimnésztrát és szeretőjét. De hol? A helyszínen, Agamemnón legendás műkénéi várának falai előtt, nyomasztó és felemelő varázsszal. Nem ott, ahol Euripidész a folytatást eljátszatta, Athénban, hanem ott, azon a tájon, amelyet Euripidész, mialatt drámáját írta, maga elé képzelte volna a filmet? Tájában látta. És hogyan? Ismét csak azt mondom; azokkal az arccal, nagyon-nagyon olyanokkal, amelyeket ugyancsak látott. E filmbeli arcok elevevességükben nemcsak azoktól a maszoktól különböznek, amelyek az egykori színjátékban fedték őket, nemcsak úgy azonosok az Euripidész elképzelte emberi arccal,

Jelenet a filmből

hogy még különböznek a rájuk rakott színpadi álarctól, hanem abban is, hogy különböznek amaz eleven arcoktól, amelyeket Euripidész közvetlen elődei, Aiszkhülosz és Szophoklész képzelhettek maguk elé. Hétköznapiak, mindennapiak. És hétköznapiságukban ünnepeyesek. Aiszkhülosz valószínű elképzelésében az eleven arc is már-már felséges és tragikus maszk lehetett, Euripidészében — aki vallomása, de még inkább művei tanúsága szerint az embereket olyanoknak ábrázolta, mint amilyenek valóban — a tragédiát az is szolgálja, hogy a drámaíró szinte rámutat az arcokra: íme, ilyenek vagyunk, te meg én, meg mi mind, velünk történik a tragédia.

Az, hogy Klütaimnésztra hervadni kezdő szépasszony, nem pedig a gonoszság és eltökéltség mozgó szobra, az adott körülmények között eltökéltségét és gonoszságát is azonnal megmagyarázza. Még az is jó, hogy az arcán anyajegy van. Még az is, hogy Aigiszthosznak a kezdő-zsarnok szépiúnak szakálla oly gondosan fésült. S ahogy egymás kezét fogják, riadtan és félős támadókedvvel, abban az Elektra egész előtörténete benne van. A gyerekek fegyvelmezett iszonyatában is, míg a vonagló Agamemnónt a vér és a fürdő gőze lepi el.

S a film ettől kezdve az Euripidész mítosz-változatán halad tovább. Elektra nem a palotában él, és győtrődik, hanem egy parasztházban, földmíves férjénél, akihez anyja azért kényszerítette, nehogy királyi fiúgyermeké lehessen, nehogy Agamemnón megbosszúóját szülhesse világra. A földmíves azonban nem nyúl Elektrához, tiszteletben tartja Euripidész szövege szerint — és bizonyára sok-sok régi előadás ábrázolása szerint — Elektra előkelő származását, Euripidész nyilvánvaló mondandója és e költői erejű film ábrázolása szerint azonban azt az embert, aki e közeledést nem óhajtja. Mikor Oresztész, Elektra öccse, megérkezik, és nemcsak a névleges férj nemes viselkedéséről értesül, hanem vendégszeretetét is élvezzi, kijelenti: mennyivel nemesebb az ilyen ember, mint a nemesek. Bizonyos, hogy a múlt és közelmúlt nem egy színpadi előadásán hangozhatott Oresztésznek ez a kijelentése leereszkedően, vagy éppen megfordítva: önbecsmérlően. Az a szellem, ami Euripidészből és Kakoyannis filmjéből sugárzik, egyik csapdába sem enged esni: az egyenrangúság lehetőségét, igényét és tragikus pillanatokban megvalósulását jelzi. A cselekedet-sorozatokkal is, természetesen. De ami fontosabb:

azonnal, az első másodpercben, mi-
helyt e középkorú paraszt gyöttrött,
rezignált, nem színpadiasan, hanem
keserves tapasztalatok eredménye-
képpen jószágos, *gondolkodó* arcára
láthat a film nézője. Egyetlen má-
sodperc — és a néző érzi, ez a sze-
replő Euripidészt képviseli, mert
akire néz, annak helyébe képes
képzelní magát, és aszerint is cse-
lekszik ez a szenvedő ember.

Ilyenformán, ilyen előzmények
után, a bosszú nem lehet más, mint
kényszerű és megszentelt, de a vég-
rehajtó számára mérhetetlenül fájd-
almas szertartás levezetése.

Szophoklész drámájában a leendő
áldozat, Klütaimnésztra, gyűlöli és
szereti. Mikor Oresztésznek, rette-
gett fiának koholt halálhíret hallja,
felsóhajt: »Be furcsa szülni! Lám,
ki anya, az gyermekét, bár tőle
rosszat szenved is, nem gyűlöli.«
Euripidész egy döntő lépéssel to-
vább megy, nála az anyagilkos
Elektra mondja — s e filmben is
— megölt anyja tetemének: »Jaj,
te szeretett és nem-szeretett! Klü-
taimnésztra megölői nem elvből,
egymással küzdő erkölcsi paran-
csok egyik csoportjának hatására
riadnának vissza az anyagilkossá-
gtól, mint az elődöknel, hanem azt
is szeretik, akit megölnek, érthet-
etlenül, de szeretik, és mégis meg kell
ölniük, ez a tragédiájuk.

Talán mindenekfelett az új sze-

replő, Irene Papas egyenletesen fe-
szült, szép, szomorú, és majdani de-
rűt világozó arca teszi, hogy e játé-
knak minden pillanata csúcspont.
Karmester ez az arc, vagy a rende-
ző karmesteri pálcájának szerepét
tölti be — mindenképpen alig észre-
vehető, ám végtelen eréllyel mozog
együtt a történéssel és mozgatja a
többiek vonásait.

De külön kell szólni a kórusról.
Euripidész a tragédia-összeszűkítet-
te (az eposzhoz képest leszűkített)
emberi környezetet ismét kiszélesí-
ti. Nem a kórus jelenlétével. Hanem
azzal, hogy, ahogyan az ő drámájá-
ban az argoszi nőknek ez a kórusa
nem a palotában szorongó és riado-
zó, félve-segítő raj, hanem a maga
területén, majdnem azt mondtam,
birodalmában (dehát az is! Euripi-
dész ezt a birodalmat zsákmányolja
a drámának s a drámát ennek a bi-
rodalomnak!), a palotától messzeeső
mezőn nyilvánítja véleményét, cse-
lekszik érzelmei szerint. S akik még
ebbe a birodalomba, a már látható
jövendőbe, a lelkileg egyenrangú
emberek birodalmába tartoznak,
azokkal is Euripidész gazdagította az
Elektra-mítoszt. Ezt a birodalmat,
minden elképzelhető előadásnál tel-
jesebben ezeknek az áldozatos nagy
művészeknek filmje mutatja meg.
Ha Euripidész láthatta volna? —
kérdem újra. És felelek is: látta,
ezt látta.

DEVECSERI GÁBOR

Irene Papas (jobboldalon) Elektra szerepében

